

Mercs István

Móricz Zsigmond esete Mikszáth Kálmánnal

Az újságíró és a halál

„Minden lapnál külön funerátor van” – írta Mikszáth Kálmán sommás szellemességgel *Humorisztikus halottak* című karcolatában.¹ Az 1888-ban keletkezett írásban Mikszáth azt mondta, hogy a *Pesti Hírlap* újságírójaként ő végzi ezt a szomorú feladatot. Arról is beszél, hogy ezt a feladatot eleinte kapta. Ahogy azonban teltek az évek, s egyre több kortársa ment el, egyre inkább megszorodtak a személyes ügyként kezelt, önként vállalt nekrológok. Az író életében sajtó alá szerkesztett *Az én kortársaim* két kötete számos nekrológot tartalmaz.² Élete vége felé pedig tovább szaporodtak a megemlékező írások. Már nem újságírói penzumként nehezedett rá a feladat, s nem is csupán kegyeleti kérdésként. Az étellel és halállal való szembenézés, a számvetés műfajaként is funkcionált. Az utolsó években annyira gyakorivá váltak a nekrológok, hogy Mikszáth halála után az életművet gondozó Rubinyi Mózes *Az én halottaim* címmel külön könyvben jelentette meg ezeket.³

Míg a napi újságírásban edződött Mikszáth számára rutinfeladattá szilárdult a nekrológírás, addig a *Nyugat*nál nem volt „megbízott funerátor”. Külön rovatot sem szántak a halálhíreknek, a Figyelő rovat hasábjain emlékeztek meg a halálesetekről. Az újság számos állandó és alkalmi munkatársának tolla alól kerültek ki megemlékező szövegek. Móricz sem volt a *Nyugat* állandó funerátora, bár itt és később, más újságokban is rendszeresen jelentek meg ilyen írásai. Tekintélyes névsort alkot a lista, akiről Móricz megemlékezett. Az élet legkülönbözőbb területén tevékenykedő személyek elmúlását öntötte sorokba. Van, akiről többet is írt, mint tette ezt Ady előtt tisztelegve. Az írók, költők közül Mikszáth Kálmántól, Ady Endrétől, Tömörkény Istvántól, Tóth Árpádtól, Osvát Ernőtől, Szabolcska Mihálytól, Kuncz Aladártól, Krúdy Gyulától, Móra Ferencről, Karinthy Frigyesről, József Attilától, Oláh Gáborról, az újságírók és műfordítók közül Pakots Józseftől, Miklós Andortól búcsúzott. Megemlékezett a rendező Hevesi Sándorról, a történész Komáromy Andrásról, a képzőművész Gara Arnoldról, Rippl-Rónai Józsefről, Kaplár Miklósról, a tanár Ady Lajosról, Király Györgyről.

És írt nekrológot Gara Arnoldnéról is. Ez utóbbi híven kifejezi Móricz megemlékező írásainak egyik fontos vonását: a személyes érintettséget. Ez vállaltan szubjektív hangvétellel és markáns egyéni értékeléssel társul. Gara Arnoldnéról keveset tudunk. Voltaképp azt, hogy Gara Arnoldnak, több Móricz-kötet illusztrátorának a felesége volt. Móricz életének viszont része lett, az író pedig ott volt a művészfesélg életében. Mindez épp elég indok, hogy írjon róla. „Ott voltam

1 *Humorisztikus halottak* = Mikszáth Kálmán összes művei, 76., *Cikkek és karcolatok*, XXVI. 1888.

január – 1888. július, s. a. r. Sz. Garai Judit – Rejtő István, Akadémiai, Budapest, 1982, 20.

2 Első kiadása: Mikszáth Kálmán, *Az én kortársaim 1–2.*, „Az Újság” ajándéka előfizetőinek, Budapest, 1904.

3 Első kiadása: Mikszáth Kálmán, *Az én halottaim. Nekrológok*, s. a. r. Rubinyi Mózes, Révai, Budapest, 1914.

az esküvőjükön s láttam végnapjain a Halál isteni ágyn: megindító, hogy elefántcsontszíneben érettebb és csiszoltabb és ragyogóbb kedély volt, mint kicsattanó rózsául... Könny és kacaj, szédülő félelem a Halál kapuja előtt és üdítő szikrázása az Élet utolsó sugarainak.⁴

Móricz több nekrológja szépirodalmilag is maradandó értéket képvisel. A személyes élményekben és állásfoglalásban gazdag, Ady Endrének és első feleségének, Jankának egyaránt emléket állító, a műfaj kereteit szétfeszítő *Babits Mihállyal a Garda-tón* című nekrológ a teljes Móricz oeuvre egyik csúcsteljesítménye.⁵

Mikszáth-búcsúztató – Móricz módra

Móricz nekrológírói munkásságát egy nagy feladattal kezdte. A *Nyugat* 1910. június 1-jei számában Mikszáth Kálmántól kellett búcsúznia. Már ebben a szövegben látszik, hogy nem konvencionálisan építkezik: az életrajzi események lexikonizú áttekintése helyett problémákat, problémaköröket ragad meg. S nem riad vissza az értékelés kockázatos feladatától.

A megemlékező írás a szokott séma szerint nyit. Mikszáthot úgy jeleníti meg, mint aki „az utolsó öreg bölcse a magyar irodalomnak, az összekötő kapocs a nyugodt tempójú, régi, beatus ille-vel pihenő magyar világ s az új, ideges, lázas, modern, nyugati szelektől fölpezsdített élet között”.⁶ Majd felidézi Mikszáth egy halála előtt tett nyilatkozatát, amelyben az idős író arról beszél, hogy nem sikerült iskolát teremtenie. Ez a kijelentés felkínálhatná a következő íronemzedékhez tartozó Móricz számára a lehetőséget, hogy azonosságról és folytonosságról beszéljen. Hogy a sémából építkezve azt mondhassa, hogy a nagy palóc iskolát ugyan nem teremtett, de követőket mégis talál. S olyasmit vessen papírra, hogy ő maga és generációja vállalják ezt az örökséget, mert ezt az örökséget vállalni kell. Meg ilyesmiket.

Nem ezt teszi. Hanem némi mesterkéltnek ható feljajdulás után elkezd dicserni Mikszáthot. Az újságíró. A karcolatok szerzőjét. „És ha Mikszáth Kálmánt igaz érdeme szerint akarják elsiratni, ne beszéljen senki »nagy mesemondóról«, a »magyar élet nagy meglátójáról s megörökítőjéről«, a »világhírű humoristáról s a páratlan szatirikusról« – vagy ha ezekről beszél, mert van joga rá, tegye hozzá, hogy »egy tárcá keretében«. Mikszáthnak minden újsága, eredetisége, nagy sikere és nagy értéke itt van: a tárcában.”⁷ Majd kicsit lejjebb: „Csak azon a téren kell keresni a hatását, ahol ő maga is nagy volt: a hírlapirodalomban.”⁸ Mikszáth más, „irodalmibb” irodalmi műfajokban való megnyilvánulásait meg se említi.

Sarkos és meredek. Móricz nem sémáktól, udvariassági formuláktól terhelt búcsúztatót ír. A nekrológgal tartalmilag foglalkozó kevés megszólaló egyikének,

4 Móricz Zsigmond, *Gara Arnoldné*, *Nyugat* 1923/15–16., <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00342/10405.htm>
A *Nyugat*-ból vett részleteket innen idézem.

5 Rövid értékelését ld. Merics István, *Nyugat népe keleten. Ady, Babits, Juhász Gyula és Kosztolányi fogadtatása a Kelet Népében*, *Irodalomtörténet* 2012/2., 244–45.

6 Móricz Zsigmond, *Mikszáth Kálmán*, *Nyugat* 1910/11., <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00057/01593.htm>
Kötetben: Móricz Zsigmond, *Tanulmányok I.*, szerk. és szöv. gond. Szabó Ferenc, Szépirodalmi, Budapest, 1978, 281.

7 Móricz Zsigmond, *Mikszáth Kálmán = Uő, Tanulmányok I.*, 282.

8 *Uo.*, 283.

Fráter Zoltánnak a mondatait idézve: „Szép, komoly írás. Szépen, komolyan leszólja a nagy halottat...”⁹

Mikszáth és Móricz viszonyát tárgyalva Benyovszky Krisztián zavarba ejtőnek mondja, hogy Móricz mennyire csak a hírlapíró Mikszáthot dicséri nekrológiájában. „Ezek fényében az sem egyértelmű – jegyzi meg Benyovszky –, hogy a zárószakasz búcsúsorai vajon a hírlapíróra vagy a regény- és novellairóra vonatkoznak-e. »Isten áldjon Mikszáth Kálmán! Kedves szeretett mesterünk. Tanultunk tőled és okultunk a példádton. Követni fogunk és eltérünk tőled. Emlékezünk rád és lerázzuk a hatásodat.«¹⁰

Adódik a kérdés: mi motiválhatta azt, amit olvasunk Mikszáthról Móricztól? A két alkotó viszonyát tárgyaló munkák elsősorban nem erre, hanem az érintkezésekre, korrespondenciákra koncentráltak. A pályakezdő Móricz kisepikáját vizsgálva Czine Mihály kiemeli Jókai és Mikszáth hatását, bár utóbbinál beszél szembenállásuk több aspektusáról.¹¹ A hírhedt nekrológot követő pályaszakaszra vonatkozólag pedig számos Mikszáthra visszavezethető jellemábrázolási sajátosságot, anekdotikus vonást vagy éppen különféle poétikai eljárást regisztrál Czine Mihály,¹² Vargha Kálmán,¹³ Benyovszky Krisztián¹⁴ és Szilágyi Zsófia.¹⁵

A két kiemelkedő író relációját tárgyaló munkák az 1910-es búcsúztatót is szóba hozzák, felvetnek számos valós relevanciával bíró magyarázattöredéket. Czine Mihály a társadalomábrázolásban, a maradiság elleni küzdelemben ragadja meg a móriczi elkülönülődés szándékát. Egyúttal – az irodalmi fejlődés teóriáját sugallva, a folytonosságot hangoztatva – arról beszél, hogy miként szervesült a Mikszáth-örökség a *Hét krajcár* írójának világlátásába. „A Minden-mindegy ellen felháborodottan küzdő Móricz Zsigmond valóban nagyon messze volt Mikszáth fájdalmasan beletörődő kiábrándultságától. De anélkül a Mikszáth nélkül még nehezebben tudott volna kilábolni a jókaias mindenhívésből s felvenni a harcot a magyar ugar ellen”.¹⁶

Vargha Kálmán monográfiájának vonatkozó része több megfontolandó eredményt tartalmaz. Ugyanakkor a különböző korszakokban keletkezett, Mikszáthra vonatkozó Móricz-megállapítás összeolvasása, egymásra vetítése egymásba mossa az eseményeket. Nem ragadja meg, nem emeli ki a fiatalabb író társ véleményváltozásának drasztikus pillanatát, tompítani igyekszik a nekrológot követően következetesen vállalt elhatárolódást, a meglévő és 1910-et követően időről időre szóvá tett ellentétet igyekszik elsimítani. Vargha gondolatmenetének zárásaként citál egy 1935-ös esemény kapcsán távolságtartóan és erősen ironikus hangnemben megfogalmazott Móricz-feljegyzést. Ebben Az *Ujság* 1903-as alakuló ülését említi, s megeleveníti az akkor mindenható Gajári Ottó és Mikszáth Kálmán alakját. „Móricz Mikszáth-szem-

9 Fráter Zoltán, *Olvasni jó. Napló Móriczról = A Magvető nyomában. Móricz Zsigmondról*, szerk. Szabó B. István, Anonymus, Budapest, 1993, 8.

10 Benyovszky Krisztián, *Móricz Mikszáthot olvas = Uő, Fosztogatás*, Kalligram, Pozsony, 2010, 189.

11 Vő. Czine Mihály, *A novellista Móricz első lépései*, ItK 1957/4., 287–311.

12 Ld. Uo., 306–307.; Czine Mihály, *Móricz Zsigmond útja a forradalmakig*, Magvető, Budapest, 1960, 223–234.

13 Ld. Vargha Kálmán, *Móricz Zsigmond és az irodalom*, Akadémiai, Budapest, 1962, 206–210.

14 Ld. pl. Benyovszky Krisztián, *l. m.* 190–193.

15 Ld. Szilágyi Zsófia, *Pályakezdés a pálya közepén? Móricz A kis vereshajú című regénye a Színházi Életben = Pályakezdés, karrierút, irodalomtörténet*, szerk. Radnai Dániel Szabolcs – Rétfalvi P. Zsófia – Szolnoki Anna, Verso könyvek, Pécs, 2021, 200–202.

16 Czine, *A novellista Móricz első lépései*, 306.

léletére – hangzik Vargha Kálmán végkövetkeztetése – mindig ez a perspektíva a jellemző, amely ebben a kis feljegyzésben is megnyilatkozik. A fiatalabb kortárs gyanakvó, kissé féltékeny, de elszántan morális tekintete, amellyel a beérkezett nagyság mozdulatait figyeli.”¹⁷

2010 környékén három dolgozat említi a Mikszáth-nekrológ körül kicsúcsosodó problémakört. Mindhárom munka pszichológiai okokat lát a búcsúztató kemény és meredek megállapításainak hátterében. „Egyszerre van szó nála – írja Benyovszky Krisztián – a hagyomány tudatos felvállalásáról és a meghaladásának szándékáról. Bloomi fogalmakkal élve: Móricz számára Mikszáth »erős« szerzőnek bizonyult, akit le kell győznie, maga alá kell gyűrnie ahhoz, hogy megtalálhassa a saját hangját, s valami eredetit tegyen le az asztalra.”¹⁸ Benyovszky rámutat arra is, hogy ezt a – nevezzük – leszámolási kényszert mennyire túlzásokba hajló, gigászi küzdelemként ábrázolta pl. Féja Géza, illetve Nagy Péter.

Benyovszky gondolatához hasonlóan szintén a leszámolási kényszer fogalmazódik meg Szilágyi Zsófiának a freudi pszichológia alapvetéséből és a Mikszáth-szakirodalomban meghatározó derű-toposzból építkező, direkter nyelvességgel kifejezett meglátásában.

Lehet ezt az írást úgy is értelmezni, mint a XX. században aztán egymás után sorjázó irodalmi apagyilkosságok közül az elsőt, amely ráadásul egy kontrasztot is behozott irodalomtörténeti gondolkodásunkba: a kisleány kóporsója mellől pályát kezdő *komor Móricznak a derűs Mikszáthtal* kellett leszámolnia ahhoz, hogy saját irodalmi egyéniségére rátaláljon. [És, mint az irodalmi apagyilkosságoknál általában, természetesen a *Móricz-művekből*, a határozott leszámolás dacára, nem tűnt el a Mikszáth-olvasás tapasztalata, az ellentét pedig *derű* és *komorság* közt erősen kikezdhető.]¹⁹

Martin József az apagyilkosság elvont és rituális mozzanatából indít, majd ezt összefűzi a Vargha Kálmánnál megfogalmazódó „féltékeny figyelem” gondolatkörrel. Konkrét sérelem feltételezéséig jut el, az 1900-as évek legelejére visz vissza, a *Móricz* által idézett, s Vargha által említett alakuló ülés idejére utal. Szerinte a nekrológ karcos hangneme az „életrajzi háttérétől alighanem elválaszthatatlan [...] A móriczi – nevezzük így – aránytévesztés egyik oka talán éppen az lehetett, hogy »legügyetlenebb riporterként«, ami alighanem túlzás, és mesék, gyerekversek szerzőjeként közvetlen közlőre látható és tanúja lehetett az idősebb pályatárs sikorsorozatának. Csak feltételezni tudom, Móricz már befutott íróként sem tudta teljesen elfeledni, hogy Az Ujság szerkesztőségében jóval kevesebb fény esett rá, mint idősebb és nagynevű pályatársaira, így Mikszáthra is.”²⁰

17 Vargha, *l. m.*, 210.

18 Benyovszky, *l. m.*, 181.

19 Szilágyi Zsófia, *Móricz Zsigmond és a nyilvánosság*, *Élet és Irodalom* 2010/33., 13.

20 Martin József, *Két író, két nekrológ és a sajtó. Így köszönt el Móricz Mikszáthtól, Mikszáth meg Jókaitól*, *Élet és Irodalom* 2011/24., 13.

Kettőt hátra, majd egyet és még egyet előre

Az előbbieken a Mikszáthot karcoló Móricz-megszólalás lehetséges és valószínű okait ismertettem. Ezeket kívánom kiegészíteni további – véleményem szerint – releváns és döntő magyarázattal.

Lépünk kettővel hátrébb. 1909. december 17-én mutatta be Blaha Lujza és Újházi Ede szereplésével a Nemzeti Színház Móricz első színdarabját, a *Sári bíró* című vígjátékot. A konzervatív, a nyugatosokkal és a *Nyugattal* folyamatos konfliktusban álló, Rákosi Jenő vezette *Budapesti Hírlap* a következő napon hozott róla részletes kritikát, amit Alfa szignóval Alexander Bernát jegyzett. A szerző avatott és rafinált kritikusként néhány bekezdésben megengedő-elmarasztaló ítéletekkel értékeli a darabot, majd kitér a színészi játékra. A záró bekezdés sokatmondó, vállaltan szubjektív álláspontból erősen sugalmazó véleménnyel zár.

Fényes közönség töltötte meg a színház minden zúgát és tapsban, nevetésben nem fukarkodott. Egészében mégis bizonyos csalódással távozott, talán többet várt, mert hiszen Móricz Zsigmond is azok közül való, akik előtt harsonások járnak. Melyik író bírja ezt el? Móricz Zsigmond jobb sorsra érdemes. Amikor megjelent a lámpák előtt mosolygó, majdnem nevető arccal, mi is örülünk az ő örömeinek, de mégis kívánjuk: Ne engedje, hogy erőtlen kezek dorongnak forgassák, mellyel Mikszáthot, Gárdonyit le akarják lapítani. Félttem – a dorongot.²¹

A konzervatív irodalomszemléletet képviselők hozzáállását a nemrégiben feltűnő, s szép jövőjűnek tartott Móriczsal kapcsolatban Alexander Bernát kritikája híven összegzi. Elismeri írói kvalitását, általa vélelmezett hibáit szóvá teszi, túlkapásnak ítélte megnyilvánulásait a szárnypróbálgatásnak és – főként – a környezet hatásának tudja be. A kritika zárlatában megfogalmazott elmarasztalást egyértelműen lehet úgy érteni, hogy szeretné Móriczot a saját táborában tudni.

Vargha Kálmán a pályakezdő Móricz fogadtatását tárgyaló dolgozatában tekintélyes számú folyóiratot és konzervatív kritikust vesz lajstromba, akik vérmérséklettől függően Alexander Bernátéhoz hasonló alapállást képviselnek. Bírálják, olykor vehemensen, de nem elutasítóak, fenntartják az átcsábítás lehetőségét. Ebben a listában szerepel többek közt Palágyi Lajos, Voinovich Géza vagy éppen Horváth János.²² Vargha lényeges meglátása, hogy „[n]émelyik 1909-ben megjelent kritikában nem nehéz felfedezni a *Duk-duk-affér* még friss emlékét, azt az akciót, amelybe az *Új Időknek* Adyt sikerült beugratnia és szövetségesei ellen fordítania.”²³

Ebből a szempontból fontos, hogy a *Nyugat* közvetlen soron következő számában objektivitását fennen hangoztatva, de a személyeskedés határát [kívülről?] súroló hangnemben Fenyő Miksa válaszol az Alexander Bernát bírálatában foglaltakra.

21 Alfa [Alexander Bernát], *Sári bíró. Vígjáték három felvonásban*, Budapesti Hírlap 1909. december 18., 8.

22 Vargha Kálmán, *Móricz Zsigmond kritikai fogadtatása. Az első évtized 1909–1919*, Irodalomtörténet 1958/1., 1–5.

23 *Uo.*, 3.

A *Nyugat* 1910. január 1-i számában Fenyő Miksa érdes hangú feleletében kiállt Móricz Zsigmond s a szintén kritizált Sebők Zsigmond mellett.²⁴ Móricz viszont kivárt a *Nyugathoz* való hasonlóan markáns elköteleződéssel. Várt. Egyensúlyozott.

Egygel előre. 1910 májusában az ország irodalomkedvelő, újságolvasó közvéleménye Mikszáth 40 éves írói jubileumának sodrásában élt. A *Vasárnapi Újság* 1910. május 15-ei megjelenésében 15 íven keresztül sorjázta a különböző műfajú, Mikszáthtal kapcsolatos szövegek, amit gazdag képanyag illusztrált. A sort az ünnepelt írása nyitotta, amit négy dicsőítő költemény folytatott. A hat írást számláló, több műfaj peremterületén mozgó prózai laudációk szerzői közt a konzervatív irodalom reprezentánsaiként Szemere György és Bársony István szólalt meg, a modernnek oldaláról a kiegyensúlyozó szerepet gyakran betöltő Schöpflin Aladár, illetve Ady és Móricz. Zárásként Mikszáth sógornőjétől, Mauks Cornéliától jelent meg egy anekdotikus írás.

Móricz *Az igazi földesúr* című szövege igazodik a laudáció retorikai elvárásaihoz. Dicséri az idősebb pályatárs emberismeretét, humorát, bőséges mesélőkedvét. Két lényegi eltérés figyelhető meg a fél évvel későbbi nekrológhoz képest. Az egyik, hogy Mikszáth szépirodalmi alkotásait szinte katalógusszerűen mustrálja: „mesél, nagyszerű esetekről, a folyosó pletykáiról, valami híres, bogaras grófról vagy a lubló-i kísértetről, vagy a fekete kastélyról, vagy a Noszty fiúról meg a Tóth Mariról – ó, mert ha jó kedve van, sokat tud ám mesélni, hiszen sokat látott, sokat hallott, sok embertől sokat megtudott e világról –, hát olyankor a szánkat is nyitva felejtjük, úgy figyelünk rá.”²⁵ A másik, hogy az újságíró Mikszáthról csak nagyon áttételesen esik szó, amennyiben az idézett részlet közbevetett tagmondatát tágabban értelmezzük.

A *Vasárnapi Újság* Mikszáth-száma – mint írtam – május 15-én jelent meg. Ezután az események felgyorsulnak. 1910. május 28-án meghalt Mikszáth Kámán, június 1-jén pedig kijött Móricz inkriminált búcsúztatója. Mintegy két hét alatt gyökeres fordulat állt be Móricz Mikszáthról vallott véleményében. A meglepően rövid idő alatt bekövetkezett „hátraarcra” reflektál Szilágyi Zsófia is, a búcsúztató sarkosságát a megszólalást környező sajtóviszonyokkal hozza összefüggésbe. „Móricznak ez a szövege tehát nemcsak azért szólhat más hangnemben, mint a néhány héttel később megíródó nekrológ, mert tisztában volt vele, hogy az utóbbit az érintett már nem fogja olvasni, de amiatt is, mert a magát sok szempontból a korábbi irodalmisággal szemben meghatározó, a modern írók »otthonát« jelentő *Nyugatban* egészen más-képp mert, akart megszólalni Mikszáthról, mint a *Vasárnapi Újságban*, ahol viszont íróelődje volt »otthon«.”²⁶

Ám a Mikszáth-nekrológ valójában nem csupán a hirtelen irányváltás miatt figyelemreméltó. Az csak szemmel látható jel, tünet. Az írás igazi jelentősége az, hogy ez a megszólalás, ahol a *Nyugat* hathatós segítségével – mondhatni maradandóan – irodalmi kánonba emelkedő Móricz beállt a modern irodalmat képviselők táborába. Nem várt tovább, színt vallott. Ezzel a kinyilvánítással viszont az egyensúlyozás a két tábor között nem szűnt meg. Móricz továbbra is tett gesztusokat a konzervatív kör

24 Fenyő Miksa, *Alexander Bernát két bírálatáról*, *Nyugat* 1910/1. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00047/01248.htm> Hozzáférés: 2021. 06. 27.

25 Móricz Zsigmond, *Az igazi földesúr*, *Vasárnapi Újság* 1910. május 15., 418. Kötetben: *Móricz Zsigmond tanulmányok* I, 279.

26 Szilágyi Zsófia, *Pályakezds a pálya közepén?*, 192.

felé. A *Sáranyról* írt 1911-es kritikájában Gyökössy Endre egyenesen Móricz kétlakiságáról, sőt kétlelkűségéről beszél.²⁷ De a nekrológgal Móricz részéről fennhangon kimondva megtörtént az egyértelmű kiállítás.

Aki mögötte áll [?]

Fráter Zoltán a búcsúztató hangnemének provokatív hatását emelte ki. „A nekrológ merészsége talán a *Hét krajcárnál* is nagyobb feltűnést kelt, s a legszebb méltányolásnak megfelelően kiváltja a kortársak irigységét. Mondják is a jóakarók: ejnye, Zsiga, mit csináltál szegény Kálmánnal, megállj, visszakapod ezt még.”²⁸ Fráter Zoltán esszéisztikus tanulmányában sajnos nem hivatkozta, hogy mire alapozza ezt a kijelentést. Pedig milyen jól jött volna itt egy kis, apró jegyzetecske. Jelen pillanatban ennek az összekacsintó vállveregetésnek nem látom nyomát a forrásokban. Nem látom, hogy ez a nekrológ hatástörténetileg nagyobb feltűnést keltett volna, mint az életmű megkerülhetetlen részeként kánonba merevedett *Hét krajcár*. Azt sem látom, hogy Móricz nekrológja nagyobb indulatokat gerjesztett volna. Fráter Zoltán kijelentésének utóélete ugyanakkor fellelhető a Móricz-recepcióban.²⁹

Az viszont elképzelhetőnek tűnik, hogy háta mögött összesűgő, szemtől szemben familiárisan csipkelődő, összekacsintó vállveregetés mégiscsak megtörtént. S közben még az a gondolat is megfogalmazódhatott – esszéisztikus felvetésre ragadtatva magam –, hogy mégiscsak jó, hogy „ezt Zsiga kimondta, nagyon odamondta”. Mondhatták ezt azok, akik alapjában hasonlóan ítélték meg Mikszáthot és/vagy ezt nem merték volna így kimondani és/vagy kárörvendők és/vagy minden békételen- ségen kapni igyekvők.

S mondhatta az is, akit én Móricz gondolatmenetének háttérében sejtek. Móricz a magyar irodalom erős, autonóm ítélettel rendelkező személyisége. Mindenről van saját, nem légből kapott véleménye. Nem másnak, másoknak a meghosszabbított szócsöve. Csupán egyetlen ember volt, aki képes volt ebbe a szerepbe helyezni. Csupán egyetlen ember, aki számára egész életében a művészi etalont testesítette meg. Ez az ember napi rutinban őrlődött újságíró is volt. Ez az ember költőként és újságíróként gyakran ragadtatta magát ilyenén sarkos és meredek véleménynyilvánításra. Ez az ember az, akinek Mikszáthról írott nekrológiájával összekacsintó vállveregetését igyekezett kiérdemelni, s mindenképp kiérdemelte azt. Elgondolásom szerint nem ok nélkül való Móricz megszólalásának háttérében Ady Endrét, a vele való beszélgetéseket feltételezni.

A *Vasárnapi Újság* Mikszáthról szóló 1910. május 15-ei, jubileumi számában Móricz írása előtt szerepel Ady *A legíróbb író* című publicisztikája. A cím Mikszáthra nézve nem sok jót sejtet, ha felidézzük a három évvel korábbi Kosztolányi-kritikát. Az sem, hogy Mikszáthról szólva már az első sorokban elhangzik a Kosztolányi kapcsán is han-

27 Gyökössy Endre, *Sáranyról = Kortársak Móricz Zsigmondról I. Tanulmányok és kritikák (1900–1911)*, összeáll. és jegyz. Vargha Kálmán, MTA, Budapest, 1958, 113.

28 Fráter, *l. m.*, 8.

29 Vö. Cséve Anna, *Az autorizált hang keresése. A móríci tragédia prózapoétikai megalkotottsága*, Tiszatáj 2004/7., 29. ill. Szilágyi Zsófia, *Móricz Zsigmond*, Kalligram, Pozsony, 144.; Szilágyi Zsófia, *Pályakezdés a pálya közepén?*, 188.

goztatott „irodalmi író” meghatározásba rejtett kemény ítélet. Nincs okunk kételkedni, hogy Ady – miként Kosztolányi esetében is – elismeri Mikszáth művészi kvalitásait és erejét. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy mindkét szövegben az elismerő megállapítások a művészi produktumok esztétikai jellegét érintik. A kétségtelen meglévő dicséretes és Ady, a szerző személye teszik lehetővé, hogy a nagy palóc évfordulójára írott publicisztika a megírást követő évtizedektől máig hivatkozási alapja a különböző apropóból tartott megemlékezéseknek. De az irodalmi kánonba merevedett Mikszáth-tisztelet akadályozza, hogy az Ady-szöveg karakterének mélysége feltáruljon. Sem a kortársak, sem az utókor kutatói nem figyeltek fel az Ady-írás felszín alatti áramára, pedig a karcos sodrás egyértelműen kirajzolódik a szövegközeli olvasás során.

Fontolva dicsér, s közben szép szavakkal fedve elmarasztal. Gondosan kimérve. Ady az ambiguitás ravasz retorikai eszközét használja. A szöveg a szintaktika szintjén egyértelműnek mutatkozik, „de az értelmezés szempontjából, tehát szemantikailag meghatározatlannak bizonyul, ezáltal különböző interpretációs lehetőségekkel bír. Az iróniától abban különbözik, hogy mindkét (vagy több) jelentése érvényes”.³⁰ A *Vasárnapi Ujság* által laudációként kért írásban voltaképp két külön, egymással ellentétes szöveg simul egybe, amit Ady rögtön a nyitányban egy oxymoronnal ragad meg: „különös, hideg és mégis alázkodó hódolatról”³¹ beszél.

A takargatott – de nem takart! – pikírt szólamnak számos árulkodó, nyilvánvaló önleplező gesztusát regisztrálhatjuk, ha azokat összevetjük az Ady által hirdetett, vallott és képviselt elvekkkel. „Mikszáth világfölfogása nem ilyen zavart és komplikált: Mikszáth az életet óvatosan leélnivalónak s magasságos megnyugvással leírniivalónak vallotta” – hangzik Adytól.³² De egyértelmű, hogy az „Élet-lázban magát tönkre hűlő” Ady számára nem ez a csendes csordogálással végigvitt életprogram a vágyott és megvalósítandó.

„Minden írása krisztusi cselekedet, főlemel, megkacagtat, feledtet s példát ad alkalmas idegrendszerű lényeknek, hogyan kell az életet elviselni tudni, szépen, bölcsen, emberien.”³³ Már az is elgondolkasztató, hogy szimbolikus értelemben használva Ady az Élet fogalmát rendszerint nagybetűsen írja, itt viszont hétköznapira degradálva szerepel. A traumatikus fájdalmat enyhítő hatásként a „főlemel, megkacagtat” a dicséret körébe sorolandó. De a valósággal való kérlelhetetlen szembenézést hirdető költő számára a feledtetés nem lehet egyértelmű érdem. Fontos kitétel az is, hogy mindezen krisztusi cselekedet csak „alkalmas idegrendszerű lényeknek” lehet gyógyír. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a szöveg kifejtetlensége kapcsán ez az „alkalmas idegrendszerű” meghatározás egyszerre értelmezhető általános emberi tulajdonságként és pillanatnyi lelkiállapotként. Előbbi értelemben a problémákat elleplező, megalkuvó emberi hozzáállás kifejeződése; míg az utóbbi tette Adyt alkalmanként, de időről időre Mikszáth olvasójává.

„Behunyta a szemét, betömte a fülét sok-sok új dolog előtt, de ezt ő nem képtelenségéből vagy gyávaságából, hanem akarattal tette.”³⁴ Az Új, a jó irányba megváltozó

30 Szabó G. Zoltán – Szörényi László, *Kis magyar retorika*, Helikon, Budapest, 1997, 146.

31 Ady Endre, *A legiróbb író*, *Vasárnapi Ujság* 1910. május 15., 418. Kötetben: *Ady Endre publicisztikai írásai*, III. (1908–1918), vál. és jegyz. Vezér Erzsébet, Szépirodalmi, Budapest, 1977, 257–258.

32 Uo., 258.

33 Uo.

34 Uo.

világ vágyát megszólaltató poéta számára a változással szembeni elutasítás nem elfogadható. Még szembetűnőbb a distancia, hogy míg Mikszáth passzívan szemet hunyt, s mindezt akarattal tette, addig Ady arról beszél, hogy fizikailag – „fülébe ólmot öntve”, „összetiporva” – kell megsemmisíteni, hogy ne tegye szóvá, amit igaznak vall.

A fentiek alapján és Adynak a korabeli közéleti-politikai viszonyokról vallott le-sújtó véleményének ismeretében kemény kijelentés fogalmazódik meg a következő mondatban. „Volna szavam ahhoz, hogy őt a politika is segítette oda, a hol most trónol, de ezt már a sorok között előbb megmagyaráztam.”³⁵ Itt is érdemes a cizellált és pontos megfogalmazásra figyelni. Mikszáthot a regnáló politikai rendszer tá-mogatott szerzőjeként határozza meg. De az „is” módosítószó beszúrásával kifejezi, hogy a politika önmagában kevés lett volna abba a magasságba emelni Mikszáthot, ahol számon tartják őt. Ahhoz kell a talentum is. De végső soron Ady kijelenti, hogy a politika, a hivatalos Magyarország segítsége nélkül mégse juthatott volna az elismerésnek arra a fokára, amit az országszerte zajló írói jubileum eseményei mutatnak.

Aztán beszél Ady arról is, hogy arról végképp nem Mikszáth tehet, hogy az általa megjelenített magyarságot a költő által farizeusokként említett követői és értelmezői „az igaz magyarság lehangelő kritériumává próbálták tenni”³⁶

Adynak már 1910 előtt jelentek meg olyan publicisztikai több orgánumba szét-szórtan, melyekben a közvélekedéssel ellentétes, provokatív véleményt hintett el Mikszáth Kálmánnal szemben. 1906-ban Mikszáth képviselővé választása kapcsán szólalt meg. „A nagyak ismert palóc tehát mivelheti tovább immorális, parlamenti firkáit” – írja. „Vén, önző anya-kotlója az irodalomnak. Úgy képzelem, hogy valójában le is nézi a literatúrát” – értékeli Mikszáth irodalomhoz való vélelmezett viszonyát.³⁷ Ugyanebben az évben a *Budapesti Napló* hasábjain Mikszáth Kálmán és Herczeg Ferenc népszerűségének okáról ír: „Magyarország kicsi litteratúrájának védőszentje: szent Anekdota. Nyugaton az íróművészet nagy harcok után legyűrte az anekdotát”.³⁸ Meglátása szerint a rövid, csattanós történet csupán életmorzsákat tud felvillantani, s nem képes az Élet teljességének láttatására. A legkeményebb hangot az *Írók és gazemberek* című 1909-es írásában ütötte meg. A Mikszáthot köszöntő számban olvasható tudatos szembehunyás motívumának megelőlegezése figyelhető itt meg. „Bizonyos, hogy sohse volt – két-három nap hosszáig sohse volt – könnyelmű vagy bolond ez az úr. Ez tudta, mit akar s kézzel-lábbal tiltakozott, hogy őt megközelítse valami, ami sokszerű, idegen, belsőleges, nagyon is művészi.”³⁹ S szól Ady arról is, hogy szerinte Mikszáth az irodalmat afféle üzleti vállalkozásként tekintette. Leckét ad abból, hogy „mint kell egy ilyen Balkán-országocskában kínálózó együgyűségek bőségszarujából meggazdagodni”.⁴⁰

Ilyen előzmények után joggal fogalmazódnak meg kérdések. Miért Adyt találta meg a *Vasárnap* *Ujság* a jubileumi köszöntő szám egyik szerzőjének? Szándékosan

35 Uo., 258–259.

36 Uo., 259.

37 Ady Endre, *Politika és irodalom*, Magyar Közélet 1906. május 2. Kötetben: *Ady Endre publicisztikai írásai*, II. (1905–07), szerk. Vezér Erzsébet, Szépirodalmi, Budapest, 1977, 346–347. itt: 346.

38 Ady Endre, *Egy kis irodalom*, 1906. augusztus 22. Kötetben: *Ady Endre publicisztikai írásai*, II., 425–427., itt: 425.

39 Ady Endre, *Írók és gazemberek* = *Ady Endre publicisztikai írásai*, III., 163.

40 Uo., 163.

a „találta meg” kifejezést használok, hisz nincs róla tudomásunk, hogy a folyóirattól közvetlenül Adyt kérték volna avagy a *Nyugatot*. Ady, Móricz és Schöpflin együttes szereplése azt sugallja, hogy a *Nyugathoz* érkezett a megkeresés, de ha így is volt, azt sem tudjuk, ott „ráosztották” a feladatot, vagy önmaga jelentkezett. Kérdés továbbá, hogy miként tekinthetett el a címlapon főmunkatársként Mikszáth Kálmánt feltüntető *Vasárnapi Ujság* Ady korábbi megnyilatkozásaitól? Az 1906-os publikációk egyszerűen elkerülhették a figyelmüket. A *Nyugat* számára íródott, az alcímében *A magyar Pimodán* folytatásaként aposztrofált *Írók és gazembereket* pedig lehetőségük se volt olvasni. Ennek utolsó két bekezdésében Ady a jövő felé tekint.

Mindez csak bejelentés, bevezetés, félő próba, hogy vajon lehet-e szabad-e például Mikszáthról, így írni. Mert Mikszáthról még csak ezután szeretnék igazán írni, s őszintén szólva: inkább és többet másokról, mint Mikszáthról.

Vannak emberek, írók vagy mi a szosz, akiknek az a végzetük, hogy ne tudjanak elhallgatni megállapításokat, melyek már százakéi, de elmondatlanok. Ígérem, ha a *Nyugat* meri, én merni fogom elmondani mindazt, amit most már igazán ideje elmondani.⁴¹

A kérdésre, hogy 1909-ben így, adysan szabad-e írni a Kárpátok alatt Mikszáthról, megérkezett a válasz, mert nem érkezett válasz. A *Nyugat* nem merte. Pontosan nem beazonosítható, de erősen feltételezhető okok miatt a folyóirat elállt a közléstől. A szöveg kéziratban maradt fenn, Fenyő Miksa hagyatékából került elő.⁴² Ez az elutasítás joggal lehet a magyarázata annak, hogy az 1907-es Kosztolányi-kritika karcos hangjához képest miért szólalt meg Ady jóval rafináltabban, s miért használta sokkal finomabban a kétértelműség szónoki eljárását.

S a *Vasárnapi Ujság*ban közölt szöveg kapcsán legvégül felmerül az a kérdés is, hogy egyáltalán miért jelentkezett Ady a tisztelgő számban megjelenésre. Erre a szöveg zárásában találunk választ, ahol a kettős narráció kicsúcsosodik. „Egy teljesen más szabású ember, egy jóval fiatalabb, reménytelen s lenézett kortárs, íme meghajol a legíróbb író előtt. Mikszáth nem a poéták, nem az élet keresztre feszítettjeinek az írója, de miért legyen több, mint Mikszáth? Istenemre, ez sok, ez elég, ez gyönyörű, s ezért legyünk hozzá háladatosak.”⁴³ Elsődleges olvasatban a *Vasárnapi Ujság* jubileumi írásai között a modernség képviselője hódolatát fejezi ki idősebb pályatársának. Az ezzel szemantikailag ellentétesen mozgó ironikus, szarkazmusba hajló olvasatban viszont a rögzült Ady-képünkkel nehezen összeegyeztethető szerepben, mintegy Yorickként áll előttünk a költő. Clownként részt vesz a komédiában, pukedlizik, felveszi a honoráriumot, de él az igazi udvari bolondok irigylésre méltó jogával: kimondja, amit igaznak tart.

A két akoltó világfelfogásában rejlő distanciák ismeretében evidencia, hogy az *Új versek* szerzője Mikszáthnak a társadalomról, magyarságról, falusi Magyarországról rajzolt képét elnagyoltnak és elégtelennek tartotta. Innen pedig egy lépéssel el lehet

41 Uo., 164.

42 Ady Endre *publicisztikai írásai*, III., 545.

43 Ady Endre, *A legíróbb író*, 259.

jutni ahhoz az állásponthez, amit az 1910-re Adyval szoros személyes barátságot és világnézeti közösséget vállaló Móricz fogalmazott meg búcsúztatójában. Ebben a kettejük között minden bizonnyal átbeszélte jubileumi írások tanulsága fogalmazódik meg. Móricz fő állítása mögött, hogy Mikszáth az újságírás terén, a tárcanovellák keretein belül tudott újat és maradandót hozni, az az elgondolás rejlik, hogy itt tudott elmélyültebb figyelemmel, az idillikus ábrázolástól elrugaszkodva a problémák mélye felé tekinteni.

Appendix 1. „sikerült akaratlanul egy Mikszáth-affért csinálnom”

Az 1910-es évek második felére elapadtak az Ady-publicisztikák. Utolsó teljes évében, az 1918-as esztendőben a gyűjteményes kötet csupán három ilyen írást jegyez. Köztük találjuk a Kőhalmi Béla kérésére készített *Vallomás* című rövid írását, amiben meghatározó olvasmányélményeit idézi fel, s e felsorolásban Mikszáth is helyet kap. „Külön örömem megtalálni a még gondosabb Mikszáthnál is egy-egy anekdotának, ötletnek, furcsaságnak ismétlődését, elváltozását. Tanulságos olvasmányok ezek annak, aki a mostani Magyarországot szeretné kicserélni egy kevésbé úrival, káprázóval, de frissebb erejűvel, jobbal.”⁴⁴

A sok világirodalmi és magyar szerzőt említő vallomás mutatja, hogy az éles bírálat ellenére Ady életében a fontos szerzők között szerepelt Mikszáth. A „tanulságos olvasmányok” közé sorolja, bár a többes szám a bekezdés szerkesztése miatt nem fejezi ki pontosan, hogy a különböző Mikszáth-művekre érti-e Ady, vagy a többes alak az idézett részlet előtt álló mondatban említett Jókait is ide sorolja. Magam erre hajlok. Ez utóbbi mellett szól, hogy a fentebb részletesen tárgyalt, a *Vasárnapi Ujság* jubileumi Mikszáth-számában megjelent írásban rögtön az első mondatban felütésként együtt említi őket. „Jókait jobban szerettem, de hibáit is hamarosabban és tisztábban láttam: Mikszáth 25 év óta, hogy első írását olvastam, ugyanaz a félelmes, író nagyrú!”⁴⁵ Az utolsó évek *Vallomásában* egyértelmű sorvezetést ad, hogy miért érdemes és kell Jókait és Mikszáthot olvasni. Az *Új versek* szerzője az átlépni, de feledni kívánt régi világ képviselőit és megjelenítőit látja a két nagy formátumú epikusban. Csakúgy, mint hírhedett nekrológiájában Móricz Mikszáthban, amikor „a nyugodt tempójú, régi, beatus ille-vel pihenő magyar világ” megörökítőjeként beszél róla.

Hogy Adynak miért épp egy filológiai probléma villanhatott be elsőként a nagy palócról szóló részletben, annak szintén filológiai oka van. A *Nyugat* 1917. május 1-jei száma közölte a Tömörkény Istvánra emlékező Ady-nekrológót. Ebben szintén éles hangot ütött meg, s ebbe belekeveri Mikszáthot is. „Tömörkény István több volt a művész-fotográfusnál, sőt nagyon komoly és jó író volt, ám még anekdotázni se tudott remekül. Mikszáthnak nem eredeti témája például a kasza-vásárló paraszt, de megcsinálta, viszont Tömörkény a klasszikus elő-rajz⁴⁶ után is alig tudta a subát

44 Ady Endre, *Vallomás = Ady Endre publicisztikai írásai*, III., 531.

45 Ady Endre, *A legiróbb író*, 279.

46 Ady megfogalmazását a két író közti kifejező erő, artisztikum szempontjából Hajdu Péter értelmezi. „Szóval, ha jól értem, Mikszáth ceruzával előrajzolta, hogy kell ezt a vásárlós parasztábrázolást csinálni, Tömörkény dolga meg az lett volna, hogy a vonalakat követve megcsinálja a maga tollrajzát, vagy kiszínezza, kihimegze stb. De neki ez se ment.” Hajdu Péter, *Tömörkény István vásárlós novellái*, *Literatura* 2011/4., 328–329.

megvásároltatni a parasztjával. Nohát igen: a megkomponálás művészete sem adatott meg neki s minden filozófiája mellett az egészen nagy író felsőségessége.⁴⁷

A *kaszát vásárló paraszt* történetének eredete „Mikszáth-afférba” torkollott. A *Nyugat* következő számában Alföldy Mihály néven Ady egy hozzá intézett levelet tett közzé.⁴⁸ Az Alföldy név mögött a Mikszáth-hagyaték gondozója, Rubinyi Mózes állt, mint azt későbbi írásában vállalta.⁴⁹ Neki és a polémia részleteit ismertető, 20. század végi kutatónak, Rejtő Istvánnak az álláspontja, hogy Mikszáth saját élményt vetett papírra.⁵⁰ Ady mellett a tizenéves Cziffra Géza állt ki.⁵¹ Ady által beidézett levelében azt állította, hogy maga is olvasta az anekdotát a *Családi naptár* 1877-es kiadványában. Az említett kiadvány a megadott adatok alapján nehezen beazonosítható, s – mint Rejtő István is említi – a kalendáriumok összegyűjtésére a könyvtárosok egyébként sem fordítottak nagyobb figyelmet.⁵² Ady hajthatatlan maradt, s továbbra is anekdotának, s nem eredeti és személyes élménynek tulajdonította Mikszáth írását. Cziffra mesteréhez hasonlóan hajthatatlan maradt, Ady halála után majd négy évvel⁵³ és évtizedekkel később, az 1970-es évek elején is erről vallott.⁵⁴

Arra a választ, hogy miért olvashatta élvezettel *A kaszát vásárló paraszt* életképét, a publikálatlanul maradt 1909-es karcos írásában találunk választ. „Én azért Mikszáthot szeretem, mint példányt, mint tanulságot, mint aki újból igazolja, hogy a mai magyarságnak melyik a legjobb rétege. Ez a dzsentrí alatt, dzsentrí között leledzett úr-paraszt, [– mivel ilyen nem intelligensül kell magát megértetnie a feudális Magyarország mai írójának.]”⁵⁵ Ennek az „úr-paraszt” az ábrázolását látta Mikszáth művében.

Ady polémiát kirobbantó Tömörkény-nekrológja nemcsak Mikszáth apropóján kapcsolódik Móricznak a nagy palócot búcsúztató írásához, hanem abban, hogy elsősorban újságíróként értékeli a szegedi író. „Hanem tárcaírónak alig tudok elképzelni magyarban különbet, az aprólékosságnak ilyen kivételes művészt.”⁵⁶ S abban is hasonlóságot mutat a Móricz-szöveggel, amilyen nyelvi-retorikai fordulatokkal vezet gondolatmenetét Ady. Joggal feltételezhető, hogy ez azért van így, mert a hét évvel korábbi Móricz-nekrológ részben Ady elgondolásának lenyomata.

Appendix 2: „...pucolta a rozsdás ideálokat”

„Mikszáth Kálmán emlékének gyalázása. – Móricz Zsigmond a *Szinházi Élet* hasábjain megjelent Bródy-nekrológiájában durva sértést követett el Mikszáth Kálmán emléké. [...] Ez a förmedvény általános fölháborodást keltett, mert a közvélemény egyik nagy emberünk nyegle megsértését látta a kegyelet nélküli nyilatkozatban. A magyar nem-

47 Ady Endre, *Tömörkény István*, *Nyugat* 1917/9., <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00221/06731.htm>

48 Alföldy Mihály, *Levél Ady Endréhez*, *Nyugat* 1917/10., <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00222/06769.htm>

49 Rubinyi Mózes, *Élő adatok a mesemotívumok vándorlásához*, Irodalomtörténet 1929/5–6., 178.

50 Rejtő István, *Mikszáthiáda*, MTA Könyvtára, Budapest, 1982, 96–101.

51 Ady Endre, *Mikszáth parasztja*, *Nyugat* 1917/16., <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00228/06913.htm>

52 Rejtő, *l. m.*, 100.

53 Cziffra Géza, *Ady igaza*, *Nyugat* 1922/24., <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00328/09942.htm>

54 Cziffra Géza visszaemlékezését ld. Sütő-Nagy László, *Egy Ady-vers keletkezéséhez*. Cziffra Géza verseskötetébe, *lTK* 1973/5., 581.

55 Ady Endre, *Írók és gazemberek*, 163–164.

56 Ady Endre, *Tömörkény István*, *Nyugat* 1917/9., <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00221/06731.htm>

zeti irodalomtörténet egyik halhatatlan értéke végre is nem útszéli rongy. Mikszáth Kálmán, a költő fia, feljelentést adott be a bíróságnál Móricz ellen és példás büntetést kért.⁵⁷ A Pintér Jenő által szerkesztett *Irodalomtörténet*ben megjelent 1925-ös híradás arról számol be, hogy végül, a provokatív hangvételű nekrológ után 15 évvel csak elérte Móriczot is a maga Mikszáth-afférja. A korszak hivatalos irodalomszemléletét képviselő újság beszámolója egyértelműen kifejezi, hogy a '20-as évek közepére a konzervatív és a nyugatos, modern felfogás közti határvonal bemerevedett Móricz számára, a kezdő íróként az átcsábítás lehetőségét magában rejtő határátjárást már nem fogadják elnéző és enyhe dorgálással.

Az úgy a Móricz-szakirodalomban részleteiben ismert. A *Szinházi Élet* 1918. december 22-ei, Bródy Sándort méltató számában a számos tisztelgő író, színész, újságíró szövege között megjelent Móricz rövid, hat bekezdésből álló publicisztikája *Fiatalok mestere* címmel.⁵⁸ A nagy háború végét szenvedő, spanyolnáthajárvány sújtotta országban a karácsony környékén megjelenő publicisztika nem keltett visszhangot. Bródy Sándor halálakor az 1924. augusztus 24-ei számban az emlékezés egyik gesztusaként elővették a korábbi lapszám írásait, s a szerzők között válogatva, néhány írásból, köztük Móriczéból szemelvényeket adtak közre.⁵⁹ Közel fél évvel később a Mikszáth-család úgy dönt, hogy peres útra tereli az esetet. A *8 órai újság* – ahol belső munkatársként tevékenykedett ifj. Mikszáth Kálmán – részletesen ismertette a följelentést.⁶⁰ A per Móricz számára külön megegyezéssel zárult, felelősségre nem vonták, mert az újraközlés a hozzájárulása nélkül történt. A per a továbbiakban a *Szinházi Élet* akkor huszonéves, újságírói pályája legelején járó munkatársa, Hevesi Endre ellen folytatódott.⁶¹ Ha folytatódott...

Móricz miközben Bródyt méltatja, rögtön a felütés után kitér Jókai és Mikszáth életművének megítélésére.

Bródy Sándor volt az első, aki szociális érzéseket, akaratot és problémákat hozott a magyar szépirodalomba.

Addig nagyok és kicsinyek, a ragyogók s a szürkék, mind vak és buzgó dicsőítői voltak a régi rendi Magyarország ideáljainak. Jókai, az úri nemes fiú éppúgy, mint utóda, Mikszáth, a tót parasztnemes iparosgyerek. De Jókai naiv áhítattal öntötte el csillogó és nemes disszel azt a sötét és obskurus világot. Mikszáth már pénzért pucolta a rozsdás ideálokat, de közben leköpködté, kicsúfolta kinevette őket.⁶²

Mindez többségében összecseng azzal, amit *Ki lesz a Mikszáth?* beszédes című, gúnyos hangú publicisztikájában Ady a *Nyugat* 1910. július 16-ai számában – tehát a Móricz-nekrológot követő lapszámában – már megfogalmazott. „Valakinek gyomra

57 Irodalomtörténet 1925/3–4., 251.

58 Móricz Zsigmond, *A fiatalok mestere*, Szinházi Élet 1918/51., 8. Kötetben: Móricz Zsigmond, *Tanulmányok*, I., 352.

59 Szinházi Élet 1924/34., 6.

60 Mikszáth Kálmán beadta a följelentést Móricz Zsigmond ellen. Meghalt atyja emlékének meggyalázásáért vonja felelősségre Móriczot, 8 órai újság 1925. február 6., 5.

61 Nyilatkozattal ért véget a Mikszáth emlékének meggyalázása miatti per, 8 órai újság, 1926. június 24., 7.

62 Móricz Zsigmond, *A fiatalok mestere*, Szinházi Élet 1918/51., 8.

legyen a magyar politikához, marka a vagyonszerzéshez, bölcsessége a lekomázta-táshoz s olyan tiszta művészzsenije, mint Mikszáthnak, aligha akad mostanában.”⁶³ Ady véleménye kemény és őszinte nyelviségével hoz újat, de Mikszáth kétkulacsossága, hogy haladónak mutakozó kritikus ellenzékisége közben összejátszik a politikai elittel, már a 19. század végének sajtójában előfordul. Áruklodó a *Borsszem Jankó* 1897. februári számának címlapja. A frissen bevezetett sajtótörvény ellen állást foglaló Mikszáthot a Bánffy-kormány igazságügyminisztereként ténykedő Erdély Sándor megpróbálja kérdőre vonni lázadása miatt. Mikszáth válasza: „Nem vagyok én *most* szógal! Én *most* kuruc vagyok!” [Kiemelés: M. I.] A karikatúra Jókait is citálja. A zárójeles kiegészítésben az *Új földesúr* című regényének említésével Mikszáth vagyonosodására utal.

Az Ady-megfogalmazásban szereplő felsőbb társadalmi rétegekkel való „lekomázás” avagy a Móricz által említett nemes-nemzeti „rozsdás ideálokkal” lepaktálás magatartásformája átfedi egymást. Ezen felül a korábban tárgyalt mikszáthi derű, az idillisztikus parasztbrázolás elfedi a valóságot, elodázza az Ady és Móricz szerint szükséges és elkerülhetetlen társadalmi változásokat. Sőt kétségtelen realista vonásaival – s ez egy furcsa ellentét: ez jelenthette a valóság bűvöletében élő Ady számára Mikszáth irodalmában a művészi erő – konzerválja azt. Adytól eltérően viszont Móricz a művészi értékre nem tesz utalást.

Az évek előrehaladtával a vita heve, szenvedélye alábbhagyott. Móricznak Mikszáthról vallott megítélése megszilárdult, megkövesedett. Ezt mutatja, hogy a közvélekedés nyomásától mentes magánjellegű feljegyzéseiben is így nyilatkozik. Huszadik házassági évfordulójukon, 1925-ben feleségének, Holics Jankának írt levelében szóba kerülnek íróelődjei. „Nem volt még kialakulva életfilozófiám. Inkább olyan negatívumok, hogy nagyobb, mint Mikszáth, akit utáltam örök kedélyessége miatt, nagyobb, mint Jókai, akinek a fantasztikus álomvilágától már akkor undorodtam.”⁶⁴ Az idézet annyiban óvatosan kell kezelni, hogy retrospektív távlatból könnyen kimondható ez az elkülönöződési szándék, de – mint láttuk – ennek megfogalmazódása, kimondása és felvállalása éveken keresztül zajló folyamat s egy hirtelen fordulat eredménye. Kétségtelen, hogy a citátum hordoz valós információt az 1900-as évek első évtizedének móriczi látásmódjáról, de teljesebb értelemben az álláspont a leírása idejére, 1925-re vonatkozik. Egy 1929-es odavetett naplóbejegyzésében a Mikszáth-életmű kiemelkedő darabjának tartott *A Noszty-fiú esete Tóth Marival* című alkotásnak a színrevitelével kapcsolatban a művet értékelve vitriolosan jegyzi meg, hogy a „gyenge, de keserű regényből limonádét csináltak”.⁶⁵ Ha akad is egy-két kivétel – mint pl. a *Szent Péter esernyője* kapcsán 1935-ben tett megnyilvánulása, amely inkább egy készülő filmnek csapott hírverés, mintsem elmélyült publicisztika⁶⁶ –, de Móricz véleményét alapjaiban 1910 májusa során beállt fordulat determinálta. Az már egy más kérdés, s a meglévő eredmények mellett számos további vizsgálat tárgya lehet, hogy ez a következetesen képviselt álláspont mennyiben korrelál az egyes művekben követett művészi eljárással.

63 Ady Endre, *Ki lesz Mikszáth?* Nyugat 1910/14., <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00060/01740.htm>

64 Móricz Zsigmond *levelei*, I., s. a. r. és jegyz. F. Csanak Dóra, Akadémiai, Budapest, 1963, 169.

65 Móricz Zsigmond, *Naplók 1925–29.*, szerk. Cséve Anna, s. a. r. Cséve Anna – Szilágyi Zsófia Júlia, Noran, Budapest, 2012, 264. A naplóbejegyzés kelte: 1929. január 2.

66 Móricz Zsigmond, *Szent Péter esernyője*, Színházi Élet 1935/37., 8–9.